

קול נערה בשואה: דימויה של אנה פראנק בשיח הציבורי הישראלי*

שרון גבע

א. מבוא

בשנת 1953 ראה אור בעברית הספר יומנה של נערה מאת אנה פראנק. היה זה תרגום של *Het Achterhuis* (הבית האחורי), שהופיע בהולנד כשש שנים לפני כן, גירסה ראשונה ליומן שכתבה במחבוא ברחוב פרינסנחראכט 263 באמסטרדם, בין יוני 1942 – כשמלאו לה 13 – ואוגוסט 1944.¹ להפצתו בישראל קדם מסע יחסי ציבור שהובילו העיתונים הגדולים של אותם ימים, בעיקר בהקשר של הצלחתו המסחרית של הספר בארצות הברית (*The Diary of a Young Girl*, New York 1952).² בספטמבר 1952 פורסמו קטעים מהיומן במעריב. מתרגם היומן מהולנדית, שמואל שניצר, היה מבכירי המערכת ולימים העורך הראשי של העיתון. מערכת דבר שלחה את הספר כפרס למנויי

* מאמר זה מבוסס על פרק בעבודת דוקטור שנכתבה באוניברסיטת תל-אביב בהדרכתן של פרופ' אניטה שפירא ופרופ' חנה נוה בנושא ייצוגים של נשים בשואה בשיח הציבורי הישראלי בשנות החמישים ובימי משפט אייכמן.

1 לתולדות חייה ראו, David Barnouw and Gerrald Van Den Stroom, *The Diary of Anne Frank: The Critical Edition*, New York 1989, pp. 1-58; הקדמה לאנה פראנק, יומנה של נערה, תל-אביב 1999; דינה פורת, 'מערכה בת ארבעים שנה: יומנה של אנה פראנק ומכחישי השואה, 1958-1998', בתוך: שמואל אלמוג ואחרים (עורכים), השואה: הייחודי והאוניברסלי, ירושלים תשס"ב (להלן: פורת, מערכה), עמ' 161-162.

2 ראו, למשל, גרשון סויט, 'המו"לים היססו לשווא...', מעריב, 8.8.1952 (להלן: סויט, המו"לים), עמ' 5; רנה טרלר, 'יומנה של נערה צעירה', חרות, 24.10.1952, עמ' 6; 'יומן אננה פרנק', דבר הפועלת, כרך יח, 12.12.1952 (להלן: יומן אננה פרנק), עמ' 235.

דבר השבוע ואמר.³ בסוף שנות החמישים היה הספר רב מכר בארץ,⁴ ונחשב ידוע למדי בקרב תלמידי תיכון, כמעט כמו עלובי החיים ויותר ממלחמה ושלוש עב הכרס.⁵ ההד הציבורי למהדורה העברית היה היסוד לתהליך הבנייתה של אנה פראנק כגיבורת תרבות בשיח הציבורי הישראלי. תהליך זה הגיע לשיאו כעבור כארבע שנים, בהצגת הבכורה של יומנה של אנה פראנק בתיאטרון הבימה בבימויו של ישראל בקר, על פי המחזה שכתבו זוג התסריטאים והמחזאים האמריקנים פרנסיס גודריץ' (Goodrich) ואלברט הקט (Hackett), בתרגומו של נסים אלוני.⁶ לתפקיד הראשי לוהקה השחקנית עדה טל, אז בשנות השלושים לחייה, שקיבלה את התפקיד גם בזכות קומתה הנמוכה (כמטר וחצי) ומראה הנערי. תפקיד אנה הפך לאחד הידועים שגילמה בשנותיה הרבות בהבימה. ההצגה הייתה הצלחה קופתית. בחודשים הראשונים הועלתה כמעט מדי ערב.⁷

דימויה הציבורי של אנה פראנק, היוצרת והגיבורה של הספר הידוע ביותר על השואה בארץ ובעולם, מי שהייתה לסמל אוניברסלי למצוקת היהודים באירופה הכבושה בתקופת השואה,⁸ היה שונה מזה של נשים אחרות שהיו בארץ לדמויות ידועות בהקשר של חוויותיהן בתקופת השואה. בשנות החמישים בלטו בשיח הציבורי בראש ובראשונה מי שבתקופת השואה השתתפו בפעולות מזוינות ו/או בהתארגנות לקראתן בגיטאות וביערות, ושזיקתן למפלגות ולתנועות פוליטיות הייתה מובהקת. אלמנטים אלה היו חיוניים בהבנייתן כגיבורות בתקופת השואה. נמנו עמן נשים כמו צביה לובטקין (אחדות העבודה-פועלי ציון, הקיבוץ המאוחד), חייקה גרוסמן ורוז'קה

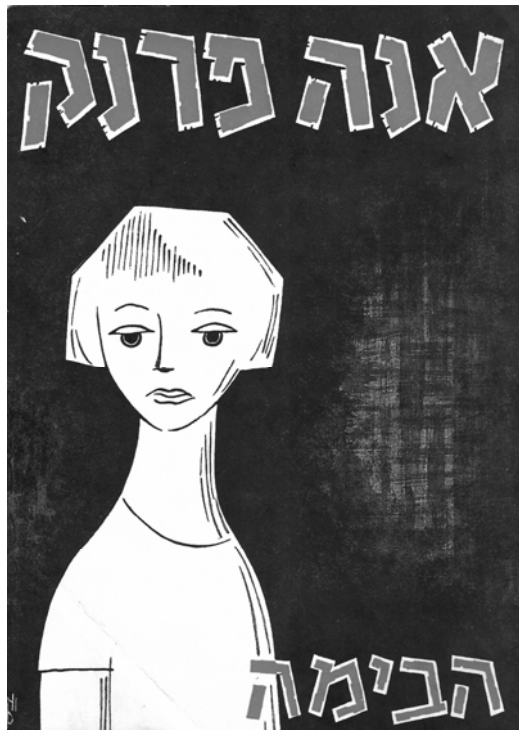
3 'יומנה של אנה פראנק', מעריב, 26.9.1952, עמ' 3; 'פרסיס למנויי דבר לשנת 1953', דבר, 29.12.1952, עמ' 1.

4 חוה רוזילי, 'מה היו הבסטסלרס בישראל?', דבר, 4.3.1960 (להלן: רוזילי, מה היו), עמ' 7. ב-1960 דיווחה הוצאת קרני על מכירת כ-26,000 עותקים. שם.

5 רנה בריגין, 'מה קורא הנוער?', מעריב לנוער, 27.10.1959 (להלן: בריגין, מה קורא), עמ' 4-5.

6 פרנסיס גודריץ' ואלברט הקט, יומנה של אנה פראנק, תל-אביב 1990 (להלן: גודריץ' והקט, יומנה); Frances Goodrich and Albert Hackett, *The Diary of Anne Frank*, New York 1956; למועדי ההצגות ראו במודעות הבימה, למשל בגיליונות דבר השבוע מפברואר, מארס, אפריל ומאי 1957 (בעמ' 9). ב-1959 דיווח הארץ על יוזמה של הבימה לחדש את ההצגה משיקולים מסחריים. נתן דונביץ', 'כוכבים ומזלות: דינה דורון ב"אנה פראנק"?' הארץ, 12.3.1959 (להלן: דונביץ', כוכבים ומזלות), עמ' 2.

8 Alvin H. Rosenfeld, 'Popularization and Memory: The Case of Anne Frank', in: Peter Hayes (ed.), *Lessons and Legacies: The Meaning of the Holocaust in a Changing World*, Illinois 1991, pp. 243-278 (להלן: רוזנפלד, פופולריזציה); Judith Tydor Baumel, *Double Jeopardy: Gender and the Holocaust*, London and Portland 1998, pp. 143-145, 253-258 (להלן: באומל, סיכון כפול); יהודית תידור באומל, "'חגרה בעוז מותניה": גיבורות השואה בויכרון הקולקטיבי', דפים לחקר תקופת השואה, חוב' יג (1996) (להלן: באומל, חגרה), עמ' 190-192; פורת, מערכה, עמ' 160-183.

עמוד השער של התוכנייה למחזה 'אנה פראנק' שהוצג בהבימה
[באדיבות המרכז הישראלי לתיעוד אומנויות הבמה, אוניברסיטת תל-אביב]

קורצ'אק (מפ"ם, הקיבוץ הארצי-השומר הצעיר).⁹ במקרה של אנה פראנק דווקא אי ההלימה בין הפעולות שביצעה והתכונות שגילתה בתקופת השואה לבין מודל הגבורה הקלאסית – אחיזה בנשק – והעובדה שלא הייתה מזוהה עם מפלגה ו/או תנועה פוליטית מסוימת, היו מרכיבים חשובים בהבנייתה כגיבורת תרבות בשיח הציבורי הישראלי. יתר על כן, אנה פראנק מתה במאוס 1945 בברגן בלזן. באותה תקופה מעטות היו הנשים שלא שרדו את השואה והפכו לדמויות ידועות, לרבות אלה שהשתתפו בפעולות חמושות, כמו פרומקה פלוטניצקה וטוסיה אלטמן.¹⁰ ככלל, נשים שלא שרדו את השואה וסיפוריהן לא נוכסו על ידי תנועות פוליטיות בעלות מנגנון אפקטיבי פשוט נשכחו, כפי שהיה במקרים של גיזי פליישמן, מנהיגת 'קבוצת העבודה' בסלובקיה, רוז'ה רובוטה, שהייתה ממניפי נס המרד המזוין באושוויץ, ומלה צימטבאום

9 שרון גבע, 'ייצוגים של נשים בשואה בשיח הציבורי הישראלי בשנות החמישים ובימי משפט אייכמן, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב 2007, עמ' 85-110.

10 שם, עמ' 369.

שמתה מות גיבורים באותו מחנה.¹¹ כפי שהראתה ג'ודי באומל-שוורץ, כאשר לאנה פראנק – הן בעולם, הן בארץ – היה זה במידה רבה צירוף נסיבות שביסודו עיתוי נכון של פרסום היומן והוצאתו לאור כספר, שלוו ביחסי ציבור מסיביים.¹² אלה יצרו אשליה שאנה פראנק לא מתה. 'היא חיה', נכתב במעריב שלושה ימים אחרי הצגת הבכורה, 'היא נמצאת בתוכנו. חיה בספרה, בלכות כולנו, הנה רואים אותה גם על הבמה'.¹³

לפי ההשקפה הרווחת משפטו של אדולף אייכמן, שנפתח בירושלים באפריל 1961, היה לנקודת מפנה בתודעת השואה של הישראלים בעיקר לנוכח פריצתם של סיפורים אישיים חדשים על השואה לשיח הציבורי.¹⁴ במקרה של אנה פראנק סימן משפט אייכמן דווקא את סופו של תהליך, כשחזק ואישש את דימויה בשיח כפי שהתגבש והתבסס בשנים עברו. בראשית שנות השישים היא הייתה דמות ידועה מאוד בארץ, ודווקא נוכחותה הדלה בעדויות הניצולים במשפט זה – שָׁמָּה נזכר בשתיים מהן – מלמדת על מיקומה בשיח. בעדותה של רבקה קופר, שסיפרה על פועלם של חברי המחתרת המזוינת בקרקוב, נזכרה אנה פראנק כמעין קונוטציה קולקטיבית לאקט של כתיבת יומן אישי באירופה הכבושה בתקופת השואה. היה זה כשסיפרה העדה על היומן שכתבה חברת המחתרת גוסטה דוידזון.¹⁵ בעדותו של ד"ר יוסף מלקמן, שזומן לבית המשפט כדי לספר על היהודים בהולנד, נזכרה כאשר נשאל העד על גורלם של יהודים שהתחבאו ונתפסו. הוא לא הרחיב בנושא שכן סיפוריהם של אלה 'כבר ידועים לעולם על ידי היומן של אנה פראנק'.¹⁶

במרכז המאמר עומדות שתי גישות שרווחו בארץ ביחס לאנה פראנק. האחת הוקירה את סיפורה ובאמצעות הדגשת מרכיבים שונים בו ועמעום אחרים הבנתה אותה כגיבורה בתקופת השואה, בדרך כלל כגיבורה יהודית ולפעמים כגיבורה יהודית-

-
- 11 על פליישמן ראו, Joan Campion, *In the Lion's Mouth: Gisi Fleischmann and The Jewish Fight for Survival*, New York and London 1987 על רובוטה ראו, ישראל גוטמן, בהשתתפות קבוצת חברים-אסירים, אנשים ואפר: ספר אושוויץ-בירקנאו, מרחביה 1958, עמ' 155-157, 212-214. על צימטבאום ראו, נעמה שייק-איתן, 'הגוף המסכן הזה': ההתנסות הנשית על-פי אוטוביוגרפיות שנכתבו בין השנים 1946-2000 על-ידי ניצולות אושוויץ-בירקנאו, עבודת גמר לקבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב 2004, עמ' 82-97.
- 12 באומל, סיכון כפול, עמ' 144; הנ"ל, חגרה, עמ' 191.
- 13 ד"ל, 'מעט לעט: אנה פראנק', מעריב, 25.1.1957 (להלן: ד"ל, מעט לעט), עמ' 13 [הדגשה במקור].
- 14 יחיעם ויץ, 'משפט אייכמן כנקודת מפנה', דפים לחקר השואה, חוב' יא (1993), עמ' 175-188; חנה יבלונקה, מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן, תל-אביב 2001, עמ' 103; אניטה שפירא, משפט אייכמן: דברים שרואים מכאן לא רואים משם, ירושלים 2002, עמ' 12; תום שגב, המיליון השביעי: הישראלים והשואה, ירושלים 1991 (להלן: שגב, המיליון השביעי), עמ' 305-359.
- 15 גוסטה דוידזון, יומנה של יוסטינה, תל-אביב תשי"ג.
- 16 עדות רבקה קופר, היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן: עדויות, ירושלים תשכ"ג, כרך א, עמ' 305; עדות ד"ר יוסף מלקמן, שם, עמ' 459.

לאומית. השנייה, שראתה בסיפורה אחד מכלל הסיפורים האישיים של קורבנות השואה, ניסתה לערער על ההוקרה כלפיה ועל תפקודה כאמצעי ייצוג בעיקר באשר לגורל ילדים ובני נוער בשואה, והציגה אלטרנטיבות שלא התקבלו. דימויה של אנה פראנק בשיח הציבורי הישראלי נבחן כאן בהסתמך על העיתונות העברית בת הזמן, שבחברת המהגרים הישראלית של שנות החמישים שימשה גורם מרכזי בעיצוב דעת הקהל.¹⁷ הדיון בדימויה מאיר את מורכבותה של תודעת השואה המתגבשת בחברה הישראלית. הוא מלמד שדרך ההתנגדות הראויה של יהודים לגרמנים באירופה הכבושה בתקופת השואה לא הייתה אך ורק אחיזה בנשק, ש'גיבורי השואה' ו'גיבורות השואה' בחברה הישראלית לא נוצקו אך ורק בצלמה של תנועה פוליטית ובהקשר פוליטי וכי מושג ה'גבורה' בתקופת השואה נשא גם ממד אוניברסלי.

ב. סיפור עיתונאי, סיפור פוליטי: גישתה של העיתונות לסיפורה של אנה פראנק

בשנות החמישים גילתה העיתונות עניין רב באנה פראנק. ידיעות, כתבות ומאמרים על סיפור חייה ועל פרסומו בארץ ובעולם הופיעו במדורים הספרותיים, בביקורת התיאטרון ובפינת הקולנוע, בעמודים הפנימיים, בעמודי הדעות ובמדור מכתבים למערכת. ככלל מיעטה העיתונות לעסוק בסיפור הפרטי של הנערה שנרצחה ועסקה בה בעיקר כסמל. אמנם היה בזה ביטוי למגמה הכללית שרווחה ביחס לאנה פראנק בחברות אחרות,¹⁸ אך בכל האמור לדימויה בארץ הודגש ההיבט הפרטיקולרי – יהודי, יהודי-לאומי – של סיפורה, לא פעם כמחאה נגד מה שהוערך כאוניברסליזציה מופרזת שלו.

בעיתונות הישראלית דווח באופן שוטף על הפצתו של הספר בעולם, בין היתר בידיש ובערבית,¹⁹ ועל עיבודו של היומן לתיאטרון ולקולנוע ועל השתתפותן של ישראליות בהפקות השונות.²⁰ הצגת הבכורה של יומנה של אנה פראנק בהכימה סוקרה כאירוע בעל חשיבות לאומית והדיווחים שובצו בעמודי החדשות, לפעמים בעמוד הראשון: בקהל ישבו הרמטכ"ל, מזכ"ל ההסתדרות ונספחי תרבות של צירויות

17 מרדכי נאור, 'העיתונות בשנות המדינה הראשונות: "שירות ציבורי" מול עיתונות מסחרית', רבותי, העיתונות: פרקים בקורות התקשורת הכתובה בארץ, תל-אביב 2004, עמ' 230-240; דינה גורן, 'אמצעי התקשורת והדמוקרטיה בישראל', בתוך: שמואל סטמפלר (עורך), אנשים ומדינה: החברה הישראלית, תל-אביב 1989, עמ' 250-261.

18 רוזנפלד, פופולריזציה, עמ' 248-249.

19 'ספרות השואה', שערים, 5.5.1959, עמ' 3; א' סדומי, 'יומנה של אנה פראנק תורגם לערבית בהוצאת תוניסית', למרחב, 1.11.1961, עמ' 6.

20 'צברית: מועמדת לתפקיד אנה פראנק', הבוקר, 18.12.1957, עמ' 4; 'מועמדות לתפקיד "אנה"', מעריב, 20.12.1957, עמ' 11; 'אמריקאית זכתה בתפקיד "אנה פראנק"', דבר, 29.1.1958, עמ' 5.

ושגרירותיו. לקראת הבכורה שלח נשיא המדינה יצחק בן-צבי את ברכתו לתיאטרון הלאומי בשם 'העם היושב בציון ועם ישראל כולו',²¹ וסמוך למועד נמסר על נטיעת חורשה על שם אנה פראנק ב'יער הקדושים'.²² במסגרת ה'פולו-אפ' להצגת הבכורה פורסמה בדבר השבוע רשימה מאת חבר לכיתה של אנה פראנק וכתב מעריב ראיין את ליז גונס, חנה אלישבע גוסלר (פיק), חברת ילדות של אנה פראנק שחיה בירושלים.²³ דמותה של אנה פראנק הדהדה גם בכתבות על ילדים ועל בני נוער בשואה. בין קורבנות מטוס אל על שהופל מעל בולגריה ב-1955 הייתה יהודית טומשוף, ניצולת שואה צעירה. 'דמותה הטראגית', נכתב, 'מזכירה את דמות אנה פראנק'.²⁴ ב-1959 פורסם בדבר סיפור חייה של מרים בידרמן, שכתבה על ימי נעוריה בגטו ורשה ובמחנות. המערכת הציגה אותה 'כעין אנה פראנק שנשארה בחיים'.²⁵ ב-1960 נדפס בלאשה סיפורה של ינינה השלס-אלטמן, שבהיותה במחנה ריכוז, והיא כבת 12, כתבה יומן. היא נשארה בחיים וחיה בארץ. 'יש אנה פראנק בלתי נודעת', צוין בכתבה; הכותרת הייתה 'אנה פראנק החיפנית'.²⁶ בתחילת שנות השישים דווח על הקמת בתי מגורים על שם אנה פראנק בכפרי נוער ועל 'פרסי אנה פראנק' לספרות עברית מקורית שהעניקה קרן התרבות אמריקה-ישראל בשיתוף אגודת הסופרים העבריים בישראל. גם ביקורו של אביה של אנה, אוטו פראנק, בארץ סוקר בהרחבה.²⁷

הגישה לאנה פראנק בכל עיתון נגזרה מאופיו. באופן כללי העיתונים המסחריים והבלתי-תלויים מצאו בה בעיקר דמות מרתקת, והביטאונים עסקו בה כדי לקדם עמדות פוליטיות. הדיווחים על ההצגה יומנה של אנה פראנק בעולם התמקדו בתגובות בגרמניה המערבית. היה זה על רקע העניין הכללי ביחסה של מדינה זו לשואה ולישראל. מדי פעם נמסר כמה עותקים של הספר נמכרו שם. בכמה עיתונים צוטטו רשימות של כתבים זרים שהתייחסו לאווירה באולמות בגרמניה וסיפרו כיצד נשאר

-
- 21 'הנשיא מביע תודה ל"הבימה" לרגל הצגת "יומנה של אנה פראנק"', קול העם, 21.1.1957, עמ' 2; "אנה פראנק" ב"הבימה", דבר, 23.1.1957, עמ' 1; איגרת נשיא המדינה, ותוכנייה להצגה 'יומנה של אנה פראנק', תל-אביב 1957, ספריית יד ושם (להלן: איגרת נשיא המדינה).
- 22 "חורשת אנה פראנק" תינטע בישראל, חרות, 23.1.1957, עמ' 4.
- 23 תיארו כוסטר, 'אנה חברתי לכתה', דבר השבוע, 31.1.1957, עמ' 14; 'חברה של אנה פראנק: בארץ, מעריב, 22.1.1957, עמ' 4.
- 24 שמעון גן, 'בשולי דברים: אנה פראנק מפולין', דבר, 8.8.1957, עמ' 2.
- 25 מרים בידרמן, 'שנות ילדותי בגיטו וארשה (הקדמת המערכת)', דבר, 28.8.1959 (להלן: בידרמן, שנות ילדותי), עמ' 3.
- 26 רינה מן, 'אנה פראנק החיפנית', לאשה, 10.4.1960, עמ' 18-19.
- 27 למשל, 'נחנכו "בתי אנה פראנק"', על המשמר, 14.1.1960, עמ' 4; 2,000 לירות הוקצבו כפרסים בתחרות ספרותית ע"ש א' פראנק, הבוקר, 2.4.1961, עמ' 4; דונביץ', כוכבים ומזלות.

הקהל במקומו גם אחרי שהמסך ירד ולא מחא כפיים.²⁸ כתב למרחב ראיין עמית גרמני: 'מה אומרים להצגה – היינו תאבים לדעת – הנאצים המושבעים, אלה שהיו שותפים לפשע, בפועל ממש?', שאל. התשובה שקיבל קצת אכזבה אותו: 'הנאצים האמיתיים' לא הלכו לראות את ההצגה.²⁹ מערכת דבר, הביטאון העיקרי של מפא"י, הרבתה לדווח על תגובותיהם של צעירים מגרמניה המערבית, בעיקר אלה שביקרו בברגן בלזן; בתוך כך הדגישה את רעיון 'גרמניה האחרת'.³⁰ בה בעת שולב סיפורה ברטוריקה של אלה שהתנגדו ליחסים המתפתחים בין שתי המדינות. בראשית 1958 הייתה כותרת מאמר בביטאון מק"י, 'מרצחי אנה פראנק נמצאים בינינו!'. המסר היה פשוט ופשטני: אמנם הגרמנים קוראים את יומנה של נערה, המחזה יומנה של אנה פראנק מועלה בגרמניה וצעירים מבקרים בברגן בלזן, אך במשרד החוץ ישבו פושעים נאצים. סגנון זה ניכר בקול העם גם בשנים הבאות.³¹ במקרה אחר עורר אופן הנצחתה של אנה פראנק בארץ ויכוח פוליטי. ב-1961 התעתדו איגוד אכסניות הנוער והמועצה האזורית הגליל העליון להקים בתל-חי את 'בית אנה פראנק' במימון כספי תרומות מגרמניה. התכנית עוררה מחאה בכנסת והייתה ביטוי נוסף למחלוקת הכללית על יחסי המדינות. חברת הכנסת אסתר רזיאל-נאור (חרות) הגישה שאילתא לשר החינוך והתרבות ותבעה לדחות את הרעיון כדי 'למנוע את חילול השם של בית ישראל'. סגן שר החינוך והתרבות עמי אסף (וילקומיץ) ממפא"י הסביר שמשרדו מתייחס ליוזמה זו בחיוב, שכן המגמה היא לעודד את החוגים בגרמניה 'השואפים לחנך את הנוער לערכים אנושיים מוסריים', וכי 'בכוונת המשרד לעודד מגעים עם נוער גרמני גם בשנים הבאות'.³²

בבואה להסביר את הפופולריות הרבה של אנה פראנק בעולם ובארץ התייחסה העיתונות הישראלית למה שלא היה בסיפור שייצגה: לא היה זה סיפור על התעללות, על רעב או על רצח, אך 'כמעט כל פרק שבו, על אף התום שבעיסוק עצמי מרוכז, משקף את השואה, ארוג בשואה, מתמודד עם השואה', כתבה עורכת דבר הפועלת.³³

28 ראו, למשל, "אנה פרנק" בלונדון ובגרמניה, הארץ, 25.1.1957, עמ' 3; "יומנה של אנה פרנק" ב"הבימה", הצופה, 25.1.1957 (להלן: יומנה, הצופה), עמ' 6; "יומנה של אנה פראנק מוצג בגרמניה", דבר, 19.10.1956, עמ' 6.

29 יהויקים כוכבי, 'אנה פראנק חזרה לגרמניה', למרחב, 12.7.1957, עמ' 4. על התגובות בגרמניה ראו, רוזנפלד, פופולריזציה, עמ' 262-270.

30 ב"א"מ, 'בשולי דברים: אל קברה של אנה פרנק', דבר, 28.3.1957, עמ' 2; 'בני נוער גרמני על קבר אנה פרנק', שם, 29.4.1958, עמ' 4.

31 'מרצחי אנה פראנק נמצאים בינינו!', קול העם, 3.1.1958, עמ' 1; 'הגנרל הנאצי שפיידל – הוא ששלח את אנה פראנק למוות', שם, 16.9.1959, עמ' 1; 'רוצחי אנה פראנק חיים ופעילים בגרמניה המערבית', שם, 25.1.1960, עמ' 3.

32 'שאלות ותשובות', 20.3.1961, דברי הכנסת, כרך 31, עמ' 1356.

33 רבקה כצנלסון, "אנה פרנק" ב"הבימה", דבר הפועלת, כרך כג, חוב' 1, ינואר 1957 (להלן: כצנלסון, אנה פרנק), עמ' 33.

סיפורה היה אוניברסלי: כל אדם נאור יכול היה למצוא בו הד רלוונטי ומזעזע לחרפת גרמניה בימי מלחמת העולם השנייה בדמות האופטימיות הבלתי-מנוצחת שייצגה הנערה. כתב חרות הבחין:

אין ביומן הזה תיאורי זוועות מיוחדים – מלבד הזוועה הגדולה שבאמצע המאה העשרים [...] נאלצים אנשים חיים, תרבותיים, להתחבא במשך שנתיים – שנתיים וחצי, בלי לראות את אור השמש ובלי לנשום אויר צח. ודוקא מפני שאין ביומן הזה כל תיאורים מיוחדים, הוא עושה רושם כל כך חזק על הקוראים, רושם הרבה יותר חזק, מאשר עושים ספרים המתארים בפרטי-פרטים את כל האיום והנורא.

כתב הבוקר ציין: 'ודאי, היו חויות יותר איומות [...] ספרות השואה מלאה תיאורים יותר עזים ויותר איומים [...] אבל גם בצורה זו [...] יש די לזעזע'.³⁴ ביסודם של ההסברים למידת הפופולריות של סיפורה של אנה פראנק עמדו שני המרכיבים העיקריים שהפכו את אנה פראנק לגיבורת תרבות בארץ: הממד האוניברסלי של דימויה, כפי שהתגלם בכותרת הספר וההצגה – יומנה של נערה, יומנה של אנה פראנק, מבלי להזכיר שמדובר ביהודייה – מחד גיסא, והממד הפרטיקולרי, שהתבטא בניסוח מחדש של סיפורה ובהתאמתו לצרכים של החברה הישראלית המתהווה, מאידך גיסא.

ג. 'יקרה ורגישה', 'צעירה ותמימה': הגיל הכרונולוגי והמין הביולוגי

העיתונות הישראלית הציגה את אנה פראנק בדרך כלל כ'נערה'. לעתים הייתה 'ילדה' או 'קטנה'.³⁵ היה זה מפני שהיומן תיאר תהליך של התבגרות: כשמתה לא מלאו לה 16. העיתונים, במיוחד עיתוני הנשים, עסקו בכך.³⁶ צירוף הגיל הכרונולוגי והמין הביולוגי עמד ביסוד ההוקרה כלפיה, והדגיש את האופטימיות, את שמחת החיים ואת 'רוחה האמיצה'. מקום מיוחד היה שמור לאהבת הנעורים.³⁷ ההתייחסות אליה כאל ילדה, נערה, לפעמים עלמה, העצימה את דימויה כאנטייתזה לגרמנים. יוחסו לה תכונות

34 יונתן פוגרבינסקי, 'יומנה של נערה', חרות, 15.5.1953 (להלן: פוגרבינסקי, יומנה של נערה), עמ' 6; "יומנה של אנה פרנק" ב"הבימה", הבוקר, 25.1.1957, עמ' 5.

35 למשל, 'קול נערה בשואה', על המשמר, 1.2.1957, עמ' 2; ש' גל, 'הנערה מאמסטרדם', דבר השבוע, 24.1.1957, עמ' 8-9; שמעון זקס, 'בעקבותיה של נערה קטנה', למרחב, 12.12.1958 (להלן: זקס, בעקבותיה), עמ' 5. אפשר שהכותרת 'קול נערה בשואה' בעל המשמר הייתה בהשראת כותרת הרשימה שפורסמה באפריל 1946 בעיתון הולנדי *Kinderstem* (קול ילדה). רוונפלד, פופולריזציה, עמ' 248.

36 כצנלסון, אנה פרנק; 'יומנה של אנה פראנק', לאשה, 22.1.1957 (להלן: יומנה של אנה), עמ' 18; א' נהור, 'יומנה של אנה פראנק', חרות, 1.2.1957 (להלן: נהור, יומנה), עמ' 6.

37 שניצר, 'יומנה של אנה פראנק – ב"הבימה"', מעריב, 24.1.1957 (להלן: שניצר, יומנה), עמ' 3; קול נערה; 'מה אירע לאנה פראנק לאחר שסיימה את יומנה', דבר, 17.2.1958, עמ' 2.

תמונתה של אנה פראנק, בתוכנייה למחזה שהוצג בהבימה
(באדיבות המרכז הישראלי לתיעוד אומנויות הבמה, אוניברסיטת תל-אביב)

שבאופן מסורתי זהו כנשיות, כמו חולשה ושבריריות, עדינות ורגישות. התום והאופטימיות הובלטו ובלטו לנוכח הגיל.³⁸ כתבות אחרות הציגו את תכונותיה כתכונות מסורתיות של נשים, שלצד נחיתותן הפיזית גילו תעצומות נפש. כוחה התגלה כשתמכה בפטר ואן פלס (ביומן: פטר ואן דאן), הנער שנמצא גם הוא במחבוא. תמיכתה בו הגבירה את ההערכה לעוז רוחה, ובו בזמן לא גרעה מגבריותו של הנער, שכשל ברוחו אך לא בגופו.³⁹ כתבה אחרת התמקדה בנכונותה להזין אחרים: בברגן בלזן 'היא חילקה את מעט הלחם – והיא חילקה אותו בצדק. היינו צמאים, כל-כך צמאים, תמיד צמאים.

38 למשל, ד"ל, מעט לעט; ד"ר חיים גמזו, "יומנה של אנה פראנק" – ב"הבימה", הארץ, 26.1.1957, מוסף לתרבות וספרות, עמ' א; 'תיאטרון: שושנה בגן המוות', העולם הזה, 30.1.1957, עמ' 19; נחמן מייזל, 'יומן אנה פראנק מוצג בברודוויי', למרחב, 28.10.1955, עמ' 3.

39 יחיאל הלפרן, 'אנה פראנק', דבר, 15.2.1957 (להלן: הלפרן, אנה פראנק), עמ' 2. ביומן ובמחזה ראו, פראנק, יומנה של נערה, עמ' 138, 151; גודרייך והקט, יומנה, עמ' 76.

פעם, כשעמדתי להתמוטט מרוב צמא – הופיעה אנה לפתע, וספל-קפה בידה. עד היום אינני יודעת היכן השיגה אותו.⁴⁰

המין הביולוגי והגיל הכרונולוגי שולבו גם בהקשר פוליטי. באפריל 1961, כשבועיים אחרי פתיחת משפטו של אייכמן, ציטט דבר כותרת של עיתון בתורכיה – 'נקמתה של אנה פראנק' – בצירוף קריקטורה שבה נראית ילדה ענקית מכוונת אצבע מאשימה כלפי איש קטן וכפוף. בתחילת 1960 ביטא יצחק זיו-אב, מבכירי עיתון הבוקר שהיה מזוהה עם הציונים הכלליים, יחס אמביוולנטי לקשרים בין ישראל לגרמניה המערבית, נגד פגישתם של ראש הממשלה דוד בן-גוריון והקנצלר קונרד אדנאואר. מול מי שכוננו שני ה'זקנים' העמיד את הנערה אנה פראנק. זו תפקדה במאמר כאמצעי ייצוג לקורבנות השואה בכלל, כ'סמל הסבל של היהדות הטבוחה' ש'נחרטה בדמיון העמים' וכמייצגת מה שכינה המחבר 'הרגש המתקומם' בקרב ישראלים כנגד קשרים בין ישראל לגרמניה, שהתעורר לצד 'הגיון הקיום הפיסי שהכתיב את המעשה [פגישת בן-גוריון – אדנאואר]'. המין הביולוגי של אנה פראנק חיזק את תפקודה במאמרו כאנטיטזה הן לעצם הפגישה הרשמית בין המנהיגים של שתי המדינות והן כאנטיטזה לבני העם הגרמני: בפתיחה שילב זיו-אב את רשמיו מביקור בבית אנה פראנק באמסטרדם, אז נחרתו בזיכרונו תיירות 'גרמניות גברתניות' שנמצאו שם באותו זמן.⁴¹

הצגתה של אנה פראנק כדמות נשית מסורתית נזכרה במאמרים אחרים. העיתונאי שמואל שניצר ממעריב, שכאמור תרגם את יומנה לעברית והקדים מבוא לקטעים ממנו שפורסמו בעיתון, מצא פער בין דמותה כפי שעלתה מן היומן לבין דמותה במחזה יומנה של אנה פראנק. לדעתו הודגשו במחזה יתר על המידה תכונות נשיות מסורתיות שיוחסו לה. לפי היומן, הסביר, הייתה 'אמיצה וחזקה', אבל במחזה 'קיפחה חלק ניכר מעוז רוחה ותקיפות אופיה' והוצגה כ'מפוחדת, היסטרית, חלשה'. בהתאמה הועצמה גבריותו של אביה: 'הוחלט לשנות את דמותו הנאה של אוטו פראנק, אבי הנערה, ולהוסיף לו קווי-גבורה ולווית-עוז'. שניצר, שהסתייג מהשינויים, הציג אותם כתיקונים הכרחיים לעיבוד היומן למחזה בעל פוטנציאל להצלחה מסחרית. על כן לדעתו לא פגמו במוצר הסופי. ההצגה אכן הייתה הצלחה קופתית ו'עדיין נשמרה בו [במחזה] אותה תערוכת של שחוק ועצב, תקוה ואימה, אירועים של מה בכך ודברים העומדים ברומו של עולם המחבוא'. עם זאת, כתב, 'לא נדע איך היה מגיב אותו קהל אילו הוגשה לו האמת הפשוטה והטובה שרשמנה אנה במחברתה'. לבד מביקורת על המחזה אפשר

40 זקס, בעקבותיה.

41 יצחק זיו-אב, 'שני הזקנים ואנה פראנק', הבוקר, 18.3.1960, עמ' 3; חיים גולדברג, "נקמתה של אנה פראנק", דבר, 28.4.1961, עמ' 5.

לראות בזה גם ביקורת סמויה על הציבור הישראלי, שכנראה העדיף לראות הצגה; פחות לקרוא ספר.⁴²

השוואה בין הספר למחזה מחזקת את התרשמותו. במחזה לא נזכרו שאיפותיה של אנה פראנק, שחרגו מן הנורמות המקובלות ביחס לחלוקת התפקידים המסורתית בין המינים בחברה. 'אני רוצה להתקדם', כתבה באפריל 1944, 'איני יכולה לתאר לעצמי, שאצטרך לחיות כמו אמא, [...] וכל שאר הנשים העושות את עבודתן ואחר כך הן נשכחות. לי דרוש משהו מלבד בעל וילדים'. במאי 1944 כתבה: 'החלטתי בלבי, שחיי יהיו שונים מחיי נערות אחרות, ושאחר-כך יהיו שונים מחייהן של עקרות בית רגילות'. ביולי אותה שנה סיפרה כיצד קילפה תרמילי אפונה: 'אני מצחיקה את כולם ומרגישה שאני כמעט מתה מטמטום. עם כל חוט שאני תולשת, גוברת בי ההחלטה שלעולם, לעולם לא ארצה להיות רק עקרת בית! ובמקום אחר: 'אם ישאירני אלהים בחיים אשיג יותר ממה שהשיגה אמא, לא אהיה חסרת-חשיבות, אפעל בעולם ולמען האנושות!⁴³ ההערכה כלפי אנה פראנק בוטאה גם באמצעות עולם המושגים של האתוס הציוני הארצישראלי, שהוקיר אחיזה בנשק כתגובה ראויה, מרכיב מרכזי בדמותו של היהודי החדש ושל הצבר.⁴⁴ 'אנה פראנק מסמלת את הטרגדיה היהודית המיוחדת במלחמת העולם השנייה. היא לא הספיקה להיות לוחמת אנטי-נאצית אקטיבית, נכתב בלמרחב בפברואר 1961.⁴⁵ עיתונאי דבר התרשם:

המחבוא הפך לחזית, שבו התיצבה נערה יהודית למערכה מוסרית גדולה והצטרפה בתודעה גדלה ומעמיקה למלחמת-עמה בת אלפי שנים נגד שלטון הרשע בעולם. היא העבירה את שדה-המאבק למעמד אחר והעמידה מול קלגסי היטלר את כוח הרוח והמוסר שבאדם. [...] לא ניתן לאנה פרוק – כפי שהייתה מוכנה לכך – להשתתף במערכה זו כ'חייל בשדה-הקרב' בימי חייה. האם לא התגייסה אליה לאחר שנרצחה על ידי הנאצים? הצגת ה'יומן' שלה והשפעתה הגדולה על המוני אנשים בכל קצווי העולם – האין בדבר נצחון גדול של הרוח והמוסר האנושי, פלא של התגברות רוח האדם אפילו על המוות?⁴⁶

42 שניצר, יומנה.

43 פראנק, יומנה של נערה, עמ' 165, 173, 185, 213. דברים אלה יש לראות על רקע יחסיה של אנה פראנק עם אמא, שלפי היומן לא הצטיינו בקירבה יתרה.

44 אניטה שפירא, ברל: ביוגרפיה, תל-אביב תש"ם, כרך א, עמ' 32; הנ"ל, 'המיתוס של היהודי החדש', יהודים חדשים יהודים ישנים, תל-אביב 1997 (להלן: שפירא, יהודים), עמ' 155-174; עוז אלמוג, הצבר: דיוקן, תל-אביב 1997 (להלן: אלמוג, הצבר), עמ' 113-123, 137-143.

45 'הצגת "אנה פראנק" במוסקבה', משא, למרחב, 10.2.1961, עמ' א.

46 הלפרן, אנה פראנק.

כתב מעריב הציע להקים אנדרטה ממשית או מטפורית לזכרה: 'זו ילדה שנפלה – וניצחה'.⁴⁷ לדברים אלה אולי יכלה להימצא אחיזה ביומן, בהנחה שהיו מוצאים מהקשרם: 'בלילה ההוא ידעתי בעצם כי עלי למות', כתבה אנה פראנק ב-11 באפריל 1944, [...] הייתי מוכנה, כמו שהחיליים מוכנים בשדה-הקרב. רציתי להקריב את עצמי למען המולדת. מותר להניח שזה לא נזכר, שכן 'המולדת' שאליה כיוונה הייתה הולנד ולא ארץ ישראל.⁴⁸

הצגת הפעולות שביצעה והתכונות שגילתה אנה פראנק בטרמינולוגיה של ההתנגדות המזוינת ביטאה היבט נוסף של ההוקרה כלפיה וחיוקה אותה. הצגתה כ'חייל בשדה-הקרב' וכמי ש'נפלה' על משמרתה הכלילה אותה במובן מסוים בין היהודים בגיטאות וביערות, שגילו התנגדות חמושה לגרמנים והקלה על צירופה לפנתאון הלוחמים שנפלו בהגנה על הארץ, והסתמלו באותם 'נערה ונער' מ'מגש הכסף' של נתן אלתרמן (1947) שמתו במהלך פעולה צבאית להגנה על הארץ ולהקמת המדינה.⁴⁹ כינויה 'נערה' הואר מזויות חדשה כשחרג מהמובן הביולוגי והכרונולוגי שלו על היבטיהם הסטראוטיפיים ונטען במשמעות ערכית. בשיח הציבורי הישראלי על השואה התייחס הכינוי 'נערה' לצעירות ציוניות, בעיקר ציוניות-סוציאליסטיות, באירופה הכבושה שהשתתפו בפעולות מזוינות, ששיאן מרד גיטו ורשה. אחד הביטויים המובהקים נמצא בשיר 'נערה עבריה' מאת אלתרמן (1943): 'הם כאן, הם כאן, נַעֲרָה עֲבֵרִיָּה / גַּם בְּלִיל הַיָּאוֹשׁ וְהַמָּרָד / [...] הֵם כְּאוֹךְ, נַעֲרָה, נִדְעוּ אוֹתוֹ-לֵיל / כִּי הִסֵּף שְׁעָלָיו אֶת נוֹפְלֹת / הוּא אֶחָד הַסְּפִים שֶׁל תּוֹלְדוֹת יִשְׂרָאֵל, / סֵף הַמְּנֹת וְסֵף הַתּוֹחֲלֹת'. השיר חידד את הקשר בין חברות המחתרות המזוינות בגטאות וביערות לאוחזים בנשק ביישוב,⁵⁰ קשר שבשנות החמישים בוטא במפורש בכתבות ובמאמרים בעיתונות.⁵¹ הכינוי 'נערה' באשר לצעירות המזוינות בגטאות וביערות הדגיש את ההתאמה בין הפעולות שביצעו והתכונות שגילו שם, באירופה – אחיזה בנשק והשתתפות בקרב, אומץ לב, נחישות וקשיחות – לערכים מקובלים כאן, בארץ, שהעלו על נס את ההגנה העצמית. בתוך כך ביטא הכינוי את ניכוסן לחיק הצבריות והאיץ את הכללתן בזרם המרכזי של החברה

47 ד"ל, מעט לעט.

48 פראנק, יומנה של נערה, עמ' 173.

49 נתן אלתרמן, כתבים: הטור השביעי, תל-אביב תשכ"ב, כרך ב, עמ' 154-155.

50 מרדכי נאור, 'המשורר והשואה: עיון בשירי שואה וגבורה ב'רגעים' וב"טור השביעי" לנתן אלתרמן', בתוך: דינה פורת ומרדכי נאור (עורכים), העיתונות היהודית בארץ-ישראל נוכח השואה: 1939-1945, תל-אביב 2002, עמ' 256-257; יחיעם ויץ, 'דימויו העצמי של היישוב ומציאות השואה בראי עיתונות הקיבוץ המאוחד ומפא"י', שם, עמ' 204.

51 למשל, מ' דבורזצקי, 'האשה בתנועת ההתנגדות', דבר, 22.4.1952, עמ' 2; 'ווארשה, 19 באפריל 1943, העולם הזה, 22.4.1954, עמ' 11; 'קרימיש, הלוחמת היהודית במרד גיטו ורשה', דבר, 29.4.1954, עמ' 2; רבקה גורפיין, 'לחברה: הלוחמת', על המשמר, 9.4.1956, עמ' 2.

היישובית ואחר כך הישראלית. הכללתה של אנה פראנק – מי שהפעולות שביצעה והתכונות שגילתה בתקופת השואה הם גילויי התנגדות מובהקים למדיניות הכיבוש הגרמני⁵² – בין הלוחמים המזוינים בגיטאות וביערות, שהיו בין אלה שתפקדו כאנטיזה אולטימטיבית, גם מהבחינה הכרונולוגית אבל ביתר שאת מבחינה ערכית, לגלות הזקנה,⁵³ היה אחד הביטויים של אופן ייצוגה בשיח הציבורי הישראלי. ביסודו היה הליך הבנייתה כגיבורה יהודייה ואף כיהודייה לאומית.

ד. 'ואין בה אלא מה שהיה בכל אחת הבנות שלנו': דימויה של אנה פראנק כיהודייה

בעקבות הצלחתם של הספר והמחזה בעולם הדגישו עיתונאים רבים שסיפורה של אנה פראנק הוא סיפורם של יהודים, וגיבורתו – יהודייה.⁵⁴ אחת הידיעות המוקדמות הציגה אותה בשם עברי. באוגוסט 1952 כתב מעריב על המהדורה האנגלית של יומנה של 'הנערה חנה (אנני) פרנק' וקרא לתרגמו לעברית בין היתר 'בגלל תוכנו [...] המהווה תעודה יהודית-טראגית'.⁵⁵ עם הופעתו בעברית העריכו אותו ככתי דבר וחרות 'כזעקה ממעמקי המארטירולוגיה היהודית',⁵⁶ 'תעודת קלון לכל תקופתנו, תקופה שבה נאלץ היהודי באשר הוא יהודי, לבוא במחבואים, ולרעוד מקול עלה נידף, מכל רחש, מכל דפיקה, או חריקת אבנים מתחת צעדי ההולכים אפילו לתומם'.⁵⁷ אנה פראנק הוצגה כסמל לקורבנות העם היהודי בתקופת השואה, לפעמים כסמל לילדים שנרצחו; 'אנה לא הייתה אלא אחת הבנות שלנו, ואין בה אלא מה שהיה בכל אחת הבנות שלנו', נכתב בדבר ב-1959.⁵⁸ ככל שסיפור חייה של אנה פראנק צבר תאוצה – מהדרות נוספות של הספר ראו אור והמחזה הועלה על במות בעולם – הבליטה העיתונות הישראלית את המאפיינים היהודיים שבו והשתתפה בהבנייתו כסיפור יהודי-לאומי. תשומת הלב הוסטה מהסיפור האישי של הנערה ומשפחתה לעיבודיו השונים ותרמה להצגת הגיבורה כסמל לגורל העם. דומה שהבחירה לטפל בטקסטים – היומן, המחזה – ולא

Rachel Feldhay Brenner, *Writing as Resistance: Four Women Confronting the Holocaust*, 52 Pennsylvania 1998

53 שמואל אלמוג, 'החלוץ המטפורי מול "הזקנה הגלותית"', בתוך: אניטה שפירא, יהודה ריינהרץ ויעקב רייס (עורכים), *עידן הציגות*, ירושלים 2000, עמ' 94-106; אלמוג, *הצבר*, עמ' 137-143.

54 למשל, יומן אנה פרנק; פריץ קאופמן, 'יומנה של אנה פראנק', דבר, 29.6.1953 (להלן: קאופמן, יומנה של אנה), עמ' 2; "'אנה פראנק' – על במת ברודוויי", מעריב, 14.10.1955, עמ' 13.

55 סויט, המו"לים.

56 קאופמן, יומנה של אנה.

57 פוגרבינסקי, יומנה של נערה.

58 נהור, יומנה; ק"ש, 'בית אנה פראנק והיהודים', דבר, 1.1.1959, עמ' 2.

כאנה פראנק בשר ודם אפשרה לעיתונאים מרחב פעולה גדול יותר ופתחה אפשרויות להדגשה, לא פעם מוגזמת, של פרטים שונים בסיפור.

בשנות החמישים כמעט לא פורסמו כתבות שהציגו אותה כבת למשפחה מתבוללת. יוצאת מהכלל הייתה כתבה בהצופה, שם נטען ש'חסרה לה [לאנה פראנק] נשמה יהודית'. דברים דומים נזכרו במאמר על ההצגה בשבועון של מפא"י, הפועל הצעיר, אך בניגוד לביטאון הדתי-לאומי – לא כמעט לפגם: 'התבוללות זו אין בה ולא כלום לא מהתנכרות ולא כל שכן משמד; היא היא האוירה הטבעית, והיא היא צביון התרבות'. שני המאמרים הזכירו שמי שרצתה לחיות בארץ הייתה האחות מרגוט.⁵⁹ זה היה נכון: 'משאלתי הראשונה אחרי המלחמה היא – להיות הולנדית!', כתבה אנה פראנק ביומנה, 'אני אוהבת את ההולנדים, אני אוהבת את ארצנו, אני אוהבת את השפה ואני רוצה לעבוד כאן. ואפילו אצטרך לכתוב למלכה בכבודה ובעצמה, לא אנוח עד שאשיג את מטרתי'. היא ביטלה את חלומה של אחותה: 'הייתי רוצה לנסוע לשנה לפאריס, ואחר-כך לשנה ללונדון, כדי להשתלם בשפות וללמוד תולדות האמנות. השווי-נא זאת למרגוט – היא רוצה להיות מיילדת בארץ-ישראל!⁶⁰ בהקשר זה נבדל הביטאון הדתי-לאומי מכלל העיתונים. העובדה שיומנה של נערה לא לימד על שאיפה לאומית-יהודית של מי שחיברה אותו לא זכתה בהם להתייחסות מיוחדת, אולי מפני שמאווייה לא עלו בקנה אחד עם לקח השואה הלאומי שרווח אז, שביסודו חוסנה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי.⁶¹

יחסי הציבור להצגה בהבימה והביקורות עליה הדגישו את המחזה כסיפור של יהודים ועליהם. בראיון לדבר הסביר הבמאי ישראל בקר, ניצול שואה בעצמו, שמטרתו בהצגה זו 'לשקף את העבר וליצור את הקשר עם קרבנות השואה'.⁶² מבקרי תיאטרון הסכימו, למרות הסתייגויותיהם – בין היתר מאיכות המשחק – והערותיהם, למשל ביחס לבימוי, שההצגה חשובה לישראלים. 'טוב שהועלתה על במתנו', כתב מבקר הצופה, 'אין ספק שהעם מתחיל לשכוח את השואה, הזמן עושה את שלו וזכרון האדם בנוי כך, שהוא פולט את הבלתי-נעים, וכי כיצד יכולנו להיות אחרת? אבל אסור לנו לשכוח את מאורעות האימים, והצגה זו משמשת מסגרת נאה להתייחדות אתם'.⁶³ ברוח זו נוסחה איגרת מטעם חברי ארגון הלוחמים האנטי-נאצים שהודו לאנשי תיאטרון

59 'יומן הנערה שהלכה למות', הצופה, 1.8.1952, עמ' 4; עמנואל בן-גריין, 'אנה פרנק', הפועל הצעיר, 5.2.1957, עמ' 16.

60 פראנק, יומנה של נערה, עמ' 173, 189 (על מרגוט). ראו גם עמ' 197-198.

61 שגב, המיליון השביעי, עמ' 344-359.

62 'יומנה של אנה פרנק' ב'הבימה'', דבר, 16.1.1957, עמ' 2; 'יומנה של אנה פרנק' – בהבימה, חרות, 17.1.1957, עמ' 3. על בקר ראו, ישראל בקר, בימת חיי, תל-אביב 1979, עמ' יד-טו.

63 יומנה, הצופה. ראו גם נהור, יומנה; לאה פורת, 'אנה פראנק' ב'הבימה'', למרחב, 1.2.1957, עמ' 5.

הבימה על חלקם ב'מלחמה נגד השכחה והמשכיחים' את השואה.⁶⁴ למרות השבחים להבימה סברו מבקרי התיאטרון שההצגה אוניברסלית מדי. לדעתם הודחקה הזוהרת היהודית של המסתתרים. הם תלו זאת בשיקולים מסחריים לנוכח ההצלחה בארצות הברית,⁶⁵ והביעו ציפייה, תוך התעלמות מסוגיית זכויות יוצרים, שהמחזה יעבור שינויים כדי להתאימו לקהל המקומי. 'עיבוד יהודי היה בוודאי רצוי לנו יותר. הבימה איננה להקה של ברודוויי ואין להקהל היושב באולם בשררות בן ציון ותרס"ט דומה לקהל הממלא את אולמות ההצגה בכירות תבל. כאן מדובר בנו, בבשרנו...' טען כתב הצופה.⁶⁶ מבקר חרות קבע:

מן הטרגדיה של שמונה יהודים, הכלואים במחבוא, עשו טרגדיה פרסונאלית, הטרגדיה של המיליונים הושתקה איפוא, והובלטה רק הטרגדיה האישית של יחידים. לתיאטרון האמריקני אין ענין לזעזע את הצופה בטרגדיה של העם היהודי. מוטב לו להתעלם ממנה, כשם שאנחנו נוטים לשכוח אותה [...] הבמאי ישראל בקר לא ניסה לפרוץ קשר שתיקה זה.⁶⁷

אפשר לראות בכך ביקורת על החברה הישראלית בכללה, כאילו דחקה את סיפורי השואה הקשים להתמודדות ולעיכול. מחאה בוטאה גם באמצעות התייחסות לאופן שבו בחרה העיתונות הזרה לטפל בהצגה: כתבים של דבר ולמרחב מחו על עמעום זוהרת היהודית של אנה פראנק בכתבות על ההצגה שפורסמו בעיתונים סובייטים. דומה שיותר מכול ביטאו אכזבה מטשטוש זה, וזאת על רקע היחסים המורכבים בין ברית המועצות לישראל באותה תקופה, בסמיכות למשבר האידאולוגי שפקד את מפלגות השמאל הציוני עם הפילוג במפ"ם ב-1954.⁶⁸

על רקע זה אפשר להבין את התפעמות העיתונאים מהתמונה במחזה שהציגה את חג החנוכה במחבוא וסוקרה בהבלטה יתרה, כמעין הוכחה לזיקתה של משפחת פראנק ליהדות ואפילו רמז שהייתה ציונית פוטנציה. התמונה במחזה עסקה בהכנות לחג, בהדלקת חנוכייה ובשירת 'מעוז צור ישועתי' במחבוא. גם במוכן זה המחזה לא שיקף את היומן. בפועל אנה פראנק סיפרה על חנוכה תש"ג בקיצור, בעיקר בקשר לחג

64 'המשיכו לטפל בכשרונכם הברוך במסורת המפוארת של לוחמי הגיטאות', קול העם, 28.3.1957, עמ' 2.

65 כצנלסון, אנה פרנק; אורי קיסרי, 'ירושתה של אנה פראנק', הארץ, 15.6.1956, עמ' 3; נחמן מייזל, 'יומנה של אנה פראנק', למרחב, 15.6.1956, עמ' 4.

66 יומנה, הצופה. גם הביקורות על ההצגה בניו יורק התייחסו לכך. רוזנפלד, פופולריזציה, עמ' 253-255.

67 נהור, יומנה.

68 רז, 'בשולי דברים': "אנה פרנק" בלי יהודים', דבר, 14.4.1957, עמ' 2; מישה רבינוביץ, 'נובויה וורמיה' ויומנה של אנה פראנק, למרחב, 21.4.1957, עמ' 4.

המולד. חנוכה תש"ד לא נזכר.⁶⁹ בעיסוקם הנרחב בסצינה לא התייחסו העיתונאים לפער המשמעותי בין היומן למחזה בהקשר זה. להפך. הם התמקדו בה והעניקו לה משמעות מיוחדת. לאור מעמדו של סיפור המכבים בתרבות הארצישראלית ותפקודו כסמל לאומי,⁷⁰ הצטיירה סצינה זו כרלוונטית ולא מאולצת. במעריב נכתב:

נרות חנוכה אלה אינם טכס דתי בלבד, בכל אופן, לא טכס דתי בעיקר. נרות אלה הנם סמל לאותה מסורת של גבורה שהעם היהודי ידע לשמור עליה באלפי שנות קיומו – תוך רדיפות, שחיטות – ופחד מתמיד. זהו סמל של מרד, של התקוממות נגד שלטון זר ומדכא, סמל להקרבה עצמית למען הרעיון והכלל, סמל של נצחון סופי של הצדק על הרשע. ודווקא ברגע של יאוש וחוסר תקווה, בשעה שבחוץ צועדים גודי הס.ס. וחיי כל היהודים תלויים להם מנגד – נדלקים במחבוא-סתרים של משפחה יהודית נרות אלה ובהבהובם ההבטחה: מסורת הגבורה לא דעכה, היא חיה, היא קיימת, היא נצחית!⁷¹

הנרות היו אמצעי שיצר, ביטא והדגיש את הדיכטומיה שהועמדה ברקע הסיפור של אנה פראנק. בהקשר זה – בני אור מול בני חושך. בלאשה לוותה הכתבה על ההצגה בתצלום שבו נראו השחקנים מדליקים נרות.⁷² ההתמקדות בתמונת החנוכה במחזה הייתה ביטוי להתמודדות עם שאלת 'הדותה' ובהקשר זה אולי אפילו 'ציוניותה' של אנה פראנק, כאן באמצעות דחיקתם של פרטים מהיומן שלא תאמו את הנוסח החדש של הסיפור לפי המחזה. ביטוי אחר נמצא בדיווחים האוהדים על מאבקו המשפטי של הסופר מאיר לויין, שגם הוא עיבד את היומן למחזה ולטענתו נפסלה גירסתו בין היתר מפני שהייתה 'יהודית מדי'. כתב מעריב ראה בו מי שנלחם על 'הנקודה הציונית' בסיפור ייצוגה של אנה פראנק.⁷³

ב-1958 באה הצגת סיפורה של אנה פראנק כסיפור יהודי ממקור לא צפוי. הזכויות למחזה מאת גודריין' והקט כנראה לא כללו את העלאת המחזה בידיש, מה שהביא

69 פראנק, יומנה של נערה, עמ' 53, 99, 104, 108. השור, גודריין' והקט, יומנה, עמ' 54-64.

70 יעל דר, ומספסל הלמודים לקתנו, ירושלים תשס"ו, עמ' 119-121, 123; דן ביתן, "און שגיא פורח": מיתוסים של גבורה לוחמת בראשית הציונות (1880-1903)', בתוך: דוד אוחנה ורוברט ס' ויסטריך, מיתוס וזיכרון: גלגוליה של התודעה הישראלית, ירושלים 1997, עמ' 172-173, 177-178, 183; אניטה שפירא, 'המוטיבים הדתיים של תנועת העבודה', יהודים, עמ' 266.

71 'אחיגר', 'נרות החנוכה של אנה פראנק', מעריב, 1.1.1960, עמ' 12.

72 יומנה של אנה.

73 'לוחם ל"נקודה הציונית" ביומן אנה פראנק', מעריב, 17.2.1958, עמ' 3; מאיר לויין, אנה פראנק: מחזה בשלוש מערכות, הרצליה 1967. ראו גם Meyer Levin, *The Obsession*, New York 1973; Ralph Melnick, *The Stolen Legacy of Anne Frank*, New Haven and London 1997; פורת, מערכה, עמ' 167-170.

באופן סמלי להדגשת האלמנט היהודי-לאומי שבו. הבמאי יוסף בולוף סיפר ביוני 1958 בראיון לדבר שהציג את יומנה של אנה פראנק ב-26 שפות, לרבות יפנית ותורכית. 'כשביקשתי להעלות מחזה זה בידיש נתקלתי בקושי שאין להעלותו על הדעת – סעיף מפורש אסר להציג באידיש את המחזה היהודי ביותר, המתאר את הטרגדיה הגדולה ביותר של עמנו. [...] לעג הגורל! הלא שפה זו הייתה השגורה ביותר בכל מחנות ההשמדה'. בעזרת ידידים מארצות הברית הצליח לעשות זאת, והצגת הבכורה התקיימה בכואנוס איירס. בסופו של דבר עלה המחזה בידיש גם בארץ. הקהל אהד, הביקורת הסתייגה.⁷⁴ נראה שמלבד האילוצים הטכניים, העלאת היוםנה של אנה פראנק בידיש נתפסה כמאולצת גם מפני שהייתה רחוקה מהביוגרפיה של הגיבורה – בת למשפחה מתבוללת, במערב אירופה.

העיתון היחיד שהציג את סיפורה של אנה פראנק באופן מפורש כסיפור המייצג מצוקה אנושית היה העולם הזה. היה זה ביטוי נוסף לתפקודו כשבועון אופוזיציוני גם בהקשר של השואה, כפי שהיה למשל בסדרת הכתבות על אייכמן.⁷⁵ בביקורת על ההצגה בהבימה קראה מערכת העולם הזה להפיק מהסיפור לקח אוניברסלי:

גורלה של אנה פרנק לא היה רק גורל יהודי. הוא היה גורל אנושי. הנערה המעונה יכלה להיות גם בת בודפשט או אלג'יר. היא יכלה אפילו להיות מסתננת צעירה באחד מכפרי המשולש הישראלי. היא יכלה להיות כל אדם העומד בודד וחסר-ישע מול איתני העולם הפוליטי האכזר [...] שום אמת אלוהית, לאומית או חברתית אינה יכולה להצדיק אף את קריאתה של ילדה מעונה אחת. אם אזרחי ישראל יחוו זאת, למראה הטרגדיה הנוראה הצובטת את לבם באולם התיאטרון, הרי שיתעלו לרמה מוסרית שתשמש בסיס איתן יותר לקיומה של המדינה, בטווח הארוך, מאשר חישובי הנוחות הפוליטית של השעה החולפת.⁷⁶

הזיקה הרופפת של הגיבורה ליהדות לא גרעה מעוצמת הסיפור. גם טשטוש ועמעום יהדותה של אנה פראנק לא היה מסוגל להשכיח את סבל היהודים בשואה, אלא דווקא עיבה וחיזק אותו. רוח דומה עולה מכתבה שהופיעה בשבועון זה ב-1959 בעקבות האשמה שצצה בגרמניה ולפיה יומנה של נערה מזויף. היה זה בעקבות הגירסאות השונות של היומן (ביניהם העריכה שעשתה המחברת עצמה והגירסה שאישר אביה לפרסום). 'יתכן כי פרסום היומן המקורי של אנה היה מפחית את השפעתה המזעזעת

74 ד' בלקין, 'מחוז' לאידיש', דבר, 4.6.1958, עמ' 2. לביקורות: 'יוסף בולוף ב'אנה פראנק'', הבוקר, 6.6.1958, עמ' 8; ד'ר א' פוירשטיין, 'בולוף מעלה את "אנה פראנק"', הצופה, 20.6.1958, עמ' 6.

75 ניצה אראל, בלי מורא, בלי משוא פנים: אורי אבנרי והעולם הזה (1950-1965), ירושלים 2006, עמ' 11-143, 56.

76 'העם: צעקה מעונה', העולם הזה, 30.1.1957, עמ' 7.

של היצירה, שהפכה בספר, בתיאטרון ובקולנוע לאחד המסמכים של הדור. אולם הוא היה נותן תמונה נאמנה יותר של הילדה האומללה, שנמקה במחבוא הקטן והושמדה לבסוף בברגן-בלזן.⁷⁷ ביטוי לגישה זו נמצא, ולא במקרה, בעיתון נוער. מערכת מעריב לנוער ראתה בסיפורה של אנה פראנק סיפור על נעורים ופחות סיפור על השואה. אמנם הופיעה שם כתבה שעסקה בגורלה של אנה פראנק לאחר שהתגלה המחבוא, אך היה זה בבחינת יוצא מהכלל. בקיץ 1958 הודפס שם סיפור פרי עטה של אנה פראנק, שכידוע חלמה להיות סופרת. ב-1959 שולבו התייחסויות ליומנה של נערה בכתבה גדולה שעסקה בהרגלי הקריאה של תלמידי תיכון ובכתבה על נערות ונערים שניהלו יומן אישי.⁷⁸ נראה שמדיניות זו גובשה לנוכח קהל היעד של העיתון. זו יכולה ללמד משהו גם על גישת המערכת של עיתון נוער מסחרי לנושא השואה, שבשונה מעיתונים אחרים, כולל המסחריים, בחרה לעסוק בו כמעט אך ורק לקראת וביום הזיכרון לשואה ולגבורה (כ"ז בניסן). הצגת סיפורה של אנה פראנק כסיפור אוניברסלי ניכרה כעבור שנים, ובכוחה ללמד על פן של השינוי שחל בתודעת השואה של הישראלים. באתר האינטרנט של יד ושם ובאנציקלופדיה של השואה מוצג היומן כ'משקף את נפשה של נערה מתבגרת צעירה ורגישה, את אומץ רוחה, את יחסיה עם בני אדם, את תקוותיה ושאיפותיה לעתיד ואת אהבתה למין האנושי'.⁷⁹

הבניית דימויה של אנה פראנק כיהודייה הייתה משותפת לקבוצות שונות בחברה הישראלית. אישור זהותה כנערה יהודייה חצה מפלגות והיה משותף הן למרכז והן לשוליים הפוליטיים. אמנם אפשר לראות בזה ניסיונות פרובינציאליים להבליט ולהדגיש את הזהות היהודית ואף היהודית-הלאומית של אנה פראנק לאור הצלחתם של הספר והמחזה בחוץ לארץ, אך דומה שהייתה זו תגובה רפלקסיבית למיצובה של אנה פראנק בעולם כדמות מייצגת של קורבנות פשעי הגרמנים במלחמת העולם השנייה, ששלט בו הממד האוניברסלי. זה ניכר גם בארץ, בראש ובראשונה מסיבות פרוזאיות – בעברית נקרא הספר יומנה של נערה (ולא יומנה של נערה יהודייה) והמחזה שהועלה בהבימה היה תרגום של המחזה שהועלה בארצות הברית. לאור זאת הביקורת על

77 'מה כתבה אנה?', העולם הזה, 28.4.1959, עמ' 9. לטענה בדבר זיוף ראו, David Barnouw and Gerrald Van Den Stroom, *The Diary of Anne Frank: The Critical Edition*, New York 1989, pp. 84-101; פורת, מערכה, עמ' 172-174.

78 'מיה האחרונים של אנה פראנק', מעריב לנוער, 28.10.1958, עמ' 11; 'קטי: סיפור מאת אנה פראנק', שם, 8.7.1958, עמ' 11; 'יומנים אישיים: בעקבות יומנה של אנה פראנק', שם, 17.2.1959, עמ' 12; בריגין, מה קורא.

79 אתר האינטרנט של יד ושם, מרכז המידע על אודות השואה, www.yadvashem.org.il; 'פרנק, אנה', בתוך: ישראל גוטמן (עורך ראשי), *האנציקלופדיה של השואה*, ירושלים 1990, כרך ד, עמ' 1008.

תשומת הלב הרבה שקיבלה אנה פראנק ועל הניסיונות להבנותה כגיבורת תרבות יהודית ואפילו יהודית לאומית הייתה בלתי נמנעת.

ה. 'איזה חלק של עמנו המעונה היא מיצגת?': האופוזיציה לדימויה של אנה פראנק כיהודייה

ההוקרה כלפי אנה פראנק עוררה ביקורת. דובריה המרכזיים היו שרה נשמית-שנר, פרטיזנית לשעבר, מהפעילים המרכזיים בבית לוחמי הגטאות ומחברת הילדים מרחוב מאפו (עין חרוד 1958) וד"ר ישראל אלדד (שייב), מהימין הרדיקלי, איש בית"ר בפולין וממנהיגי לח"י בארץ, ועורך הביטאון סלם. המחאה שביטאו על מה שכינה אלדד 'פולחן אנה פראנק' העידה על חוסנו של המיתוס שלה באותן שנים ובו בזמן על שבריריותו. מאמרה של נשמית-שנר הופיע בלמרחב במאי 1957, אז ציינו בהבימה את הצגת המאה של יומנה של אנה פראנק. מאמרו של אלדד הודפס בהבוקר במארס 1960. לא הייתה זו ברית בין שתי קבוצות שוליים כפי שהיה לעתים במקרה של חרות ומק"י בוויכוחים ציבוריים, כמו פרשת קסטנר והמחלוקת על השילומים מגרמניה ועסקת הנשק,⁸⁰ שכן האכסנויות למאמרים לא היו ביטאוני שוליים. זה של נשמית-שנר פורסם בביטאון אחדות העבודה-פועלי ציון מהשמאל הציוני, זה של אלדד בביטאון הציונים הכלליים מן הימין המתון.⁸¹

נשמית-שנר ואלדד חשבו שהישראלים יצאו מפרופורציה. לא לכבודו של העם היהודי להיגרר אחרי הגויים, כתבה נשמית-שנר. 'האם גם בדברים שהם נוגעים בפצעי נפשנו – שלא הגלירו עדין, ומי יודע אם פעם יעלו ארוכה – ניגרר אחרי דעת הגויים, אחרי הסנסציה, שהיא באופנה? ! [...] האם גם אנחנו היהודים ניגרר אחרי "הקריירה" שעשה יומנה של נערה זו? יומנה של נערה לא עלה על אחרים שנכתבו בימי השואה, טענה. לדעתה יתרונותיו לא עלו על יומנים ורשימות אחרים שכתבו יהודים באירופה הכבושה בתקופת השואה ולא מדובר על יצירה ספרותית אלא על עדות שכמו אחרים, תשמש כמסמך היסטורי.⁸²

80 ראו, למשל, 'חרות: למשפט העם 1', חרות, 7.7.1955, עמ' 2; 'ש' בן-יונה, 'אל דומי! קסטנר לדין!', קול העם, 22.7.1955, עמ' 3 (קסטנר); 'זכור את אשר עשה לך עמלק', חרות, 3.1.1952, עמ' 4; 'גילוי דעת: הועדה הפוליטית של מק"י', קול העם, 16.1.1952, עמ' 1 (השילומים); 'בשערי חרות: תכנית שפלה כזאת עוד לא ברא השטן!', חרות, 25.6.1959, עמ' 1; 'על הפרק: עסקים טמאים – מדיניות פסולה – ממשלה בוגדנית', קול העם, 26.6.1959, עמ' 1 (עסקת הנשק).

81 ד"ר ישראל אלדד, 'רק בלי פולחן אנה פראנק', הבוקר, 4.3.1960 (להלן: אלדד, רק), עמ' 3; שרה נשמית, 'תגובות: הלהציג את 'אנה פראנק'?', משא, גיליון 21 (137), למרחב, 17.5.1957 (להלן: נשמית, תגובות), עמ' 5. המאמר פורסם קודם לכן בדפים: יומן קיבוץ לוחמי הגיטאות, גיליון 119, 10.5.1957, עמ' 3.

82 נשמית, תגובות.

אנה פראנק היא לא גיבורה יהודייה, גרסו נשמית-שנר ואלדר. הצגתה כסמל העם היהודי בשואה חוטאת לאמת ומחטיאה את העיקר. הם דחו את תמונת חג החנוכה במחזה והציגו את הפער בינה לבין היומן כהטעיה מכוונת, כמעט הולכת שולל, כזב פיזי של המחזאים שנבע מתחושותיהם (המבוססות) כי היומן חסר אלמנטים יהודיים. נשמית-שנר כתבה:

הן אנה זאת, עם כל הכבוד שלנו לדרך היסורים שלה ולמותה הטראגי, עם כל אהדתנו לקסמה האנושי של ילדה זאת, היודעת כה יפה להתבונן ולנתח מעשיהם של בני-אדם, הרי היא יותר הולנדית מאשר יהודיה. בקיאה היא בשלשלת היחוסין [כך במקור] של בית המלוכה ההולנדי, אבל האם שמעה מימיה משהו על מלכות בית-דוד? ולא לשוא שינה המחזאי את הטקסט של היומן ובמקום חגיגת סט. ניקולאס בחג המולד, שזר במחזה את חג החנוכה בליווי שירת 'מעוז'. וספק רב הוא, אם אנה שמעה פעם שירה זה, וידעה מהו.⁸³

אלדר חשב שהסצינה היא 'זיוף גס ו"קייטש" [...] שאינו הולם כלל לא את רוחה של משפחת פראנק המתבוללת לגמרי ולא שום נימה מנימות נפשה של הנערה אנה [...] אין כל הצדקה שגורלה ישמש סמל לעם היהודי שהושמד'.⁸⁴ מה שהצליח להרגיז את נשמית-שנר ואלדר היה בדיוק מה שהפך את אנה פראנק לסמל ואת היומן והמחזה לפופולריים כל כך. 'הקריאה בספר היא נעימה ולא דוקא מחרידה', הוטעם בהפועל הצעיר. 'יומנה של אנה פראנק' הוא סיפורה של 'ילדה-נערה', נכתב בלאשה, [...] על כן המחזה אינו מעיק. הוא פורט על מיתרי הלב, אך מאפשר גם התפרקות רצופות להקלת המתח'.⁸⁵ אלדר מצא בזה חסרונות:

אם נעשה נסיון דמיוני, למחוק מן המצוי את כל העדויות האחרות על ההשמדה ונותיר רק יומן זה (ואולי אין זה דמיוני כל כך, שהרי רבים בעולם בכלל ובגרמניה בפרט, זה הספר היחיד שנודמן להם לקרוא על גורל היהודים), הידע מישהו ללמוד ממנו, או מעיבודיו התיאטראליים [...] על ההשמדה, על אושביץ, על ששה מיליונים שהובלו בקרונות מוות, נשברו בגופם ורוחם, הורעבו, הורעלו?⁸⁶

83 ש.ס.

84 אלדר, רק.

85 בן גריון, 'אנה פראנק', הפועל הצעיר [הדגשה במקור]; 'יומנה של אנה פראנק', לאשה, 4.2.1957, עמ' 28.

86 אלדר, רק.

נשמית-שנר מיצתה: 'מי היא אנה פראנק זו, זכרונה לברכה? איזה חלק של עמנו המעונה היא מיצגת?' לטעמה ולטעמו של אלדד העדר אלמנטים שהם החשיבו כביטויים למצב היהודים תחת הכיבוש הגרמני עיקרו את הרלוונטיות של היומן ושל גיבורתו כאמצעי ייצוג לסבל ולמצוקה – בראשם רעב, קור ופרידה מבני המשפחה, שהיו אופייניים למצוקת היהודים תחת הכיבוש הגרמני במזרח אירופה. לדעתה של נשמית-שנר ההוקרה המיוחדת הייתה מוצדקת לו המשיכה אנה פראנק לכתוב בברגן בלזן, 'אז היה יומנה הופך לדוקומנט, לעדות לסבל של ילד יהודי'.⁸⁷ שניהם הציעו אלטרנטיבות. נשמית-שנר הציעה להבימה להעלות מחזה על פי כתביהן של נשים כמו ידידי היער (ירושלים תשי"ד) מאת דוניה רוזן, שסיפור חייה במשפחה נוצרית ואחר כך ביער 'הוא אופייני לסבלם של המוני ילדים יהודים', ויומנה של יוסטינה (תל-אביב תשי"ג) מאת גוסטה דודסון. אלדד הציע גם את יומנו של הנער דוד רובינוביץ ואת יומנו של משה פלינקר, שסיפורו הזכיר את זה של אנה פראנק. פלינקר נרצח באושוויץ והביוגרפיה שלו הכילה אלמנטים משותפים לזו של אנה פראנק. הוא גדל בהולנד ובימי המלחמה הסתתר עם משפחתו בבלגיה, אז כתב יומן. בשנות החמישים נמצאו המחברות והופיע הספר הנער משה (ירושלים 1958).⁸⁸

ביקורת מאופקת נשמעה גם בעיתונים אחרים. ב-1958 סיפר כתב מעריב על המוזאון היהודי באמסטרדם, שם לא מצא את אנה פראנק: היה זה תוצר של מורת הרוח שגילתה הקהילה היהודית בעיר לנוכח ההוקרה ליומנה של נערה. לדעתם, מסר, יומנה של נערה לא מייצג ולא מסוגל לייצג את הסבל והמצוקה של היהודים בשואה. הנימוקים ששמע היו דומים לאלה שהושמעו בארץ בהקשר של סיפור המחבוא ברחוב פרינסנחראכט 263: 'הן כאידיליה נראים הדברים בהשוואה למה שעבר על היהודים [...] באושוויץ או בטרבלינקה. ומלבד זה – יומנה של אנה פראנק לא היה היחיד שנשתמר [...] נכתבו יומנים כאלה לרוב [...] וכמיסמכים אנושיים והיסטוריים אין הם נופלים בערכם מיומנה של הנערה'. רושם דומה קיבל כתב הבוקר שביקר באמסטרדם ב-1960: 'בין יהודי הולנד היו כאלה [...] שאין הם רואים בעין יפה את מה שקרוי בפיהם "פולחן אנה פראנק". הלא הטרגדיה שלה לא הייתה יחידה'.⁸⁹

87 נשמית, תגובות.

88 שם; אלדד, רק. אחיותיו של פלינקר מצאו את מחברות היומן בבית בבלגיה, ואלה הגיעו ליד ושם בתיווכו של ש"י עגנון וראו אור כספר. רבקה גובר, 'אם ילד השעשועים', דבר, 10.5.1961, עמ' 5; 'יומנו של נער', על המשמר, 24.4.1958, עמ' 11. יומנו של רובינוביץ נמצא ב-1960. קטעים הודפסו בפברואר אותה שנה במעריב וביוני הופיעה בעל המשמר סדרת כתבות בעקבות יומנו. ב-1964 פורסם יומנו של דוד רובינוביץ.

89 ד"ר דוד לאזר, 'ליד ביתה של אנה פראנק', מעריב, 17.1.1958, עמ' 6; אלחנן קרמר, 'הבית ברחוב פרינסנחראכט', הבוקר, 15.1.1960, עמ' 9.

מחאה הושמעה בעיתונות גם על ידי השוואה לסיפוריהן של נערות בשואה. זו באה כדי לנסות ולהבנות גיבורה חדשה, אך בה בעת תרמה לביסוס מעמדה של אנה פראנק כסמל. ב-1959 מצאה מערכת דבר קווי דמיון בין הניצולה מרים בידרמן, שסיפורה פורסם בהמשכים בעיתון, לבין אנה פראנק: 'כאנה כן מרים הייתה בת 12, כאשר פרצה המלחמה, אך סיפור תולדותיה של מרים הוא דראמטי ומזעזע פי כמה, כי עליה עברו שנות המלחמה לא במחבוא של עליית-גג, אלא בגיטאות ובמחנות'.⁹⁰ ב-1954 זיהה כתב מעריב את ידידי היער כסיפור המייצג טוב יותר את חוויות היהודים באירופה בתקופת השואה מיומנה של נערה. הנימוקים ליתרונותיו כסיפור מייצג היו דומים לאלה שציינה נשמית-שנר ב-1957. לשיטתו אנה פראנק חיה ב'ארמון מלכים' ו'את זוועות השואה לא ראתה בכלל' לעומת רוזן ש'ה' 'בונקרים' [...] [שלה] היו פרימיטיביים הרבה יותר, מסוכנים יותר'. יתרון אחר שמצא בידידי היער ולא ביומנה של נערה היה זיקתה של הגיבורה לציננות. במקרה של רוזן זה היה ברור: היא נשארה בחיים, באה לארץ ובאותם ימים למדה באוניברסיטה העברית. במקרה של אנה פראנק הייתה זו ספקולציה: לו נשארה בחיים, כתב, הייתה חיה בהולנד ולא בישראל ומחזיקה בקריירה ספרותית.⁹¹ לא בטוח שזה היה נכון. 'אין לנו מושג מה רבות הן ה'אנות פראנק' בין הצעירות שעלו בעליית-הנוער', אמר ב-1958 אחד מבכירי עליית הנוער לכתב דבר שהביא מפיו סיפור של צעירה שבימי השואה נמצאה במחבוא בהולנד, ניצלה וחיה בקיבוץ. הוא סיפר לו על הקשיים של ניצולים שהגיעו לארץ.⁹²

סיפורה של אנה פראנק התאים לישראלים שרצו לשמוע על השואה אבל נרתעו מהזוועות, טען אלרד. מההצגה ומיומן נעדרו סיפורים על המוות ההמוני, אלה רצו לברוח מסיפורי הרצח. בשונה מעיתונאים אחרים לא מצא בזה מעלה:

יומנה של אנה פראנק זו הופיע ממש כאוצר יקר לכל הרוצים להסיח את הדעת. ומכיוון שפטור בלא כלום אי אפשר, מכיוון שבכל זאת המצפון נובר ומצווה לזכור ולהזכר ולבטא נמצא יומן זה המגיש להם את היטלר כטיפה אחת מרה בכוס מלאה פרויד והומאניות וספרות ואמנות וזה קל יותר לשתייה ולעיכול. ההשמדה והמשמידים הם רחוקים-רחוקים,

90 בידרמן, שנות ילדותי.

91 ד"ל, 'דוניה והיער', מעריב, 21.5.1954, עמ' 9.

92 יונתן, "אנה פראנק" בקיבוץ בגליל, דבר, 26.9.1958, עמ' 2. עם זאת, ביחס למקרים של ילדים ובני נוער אחרים בהולנד שבתקופת השואה נמצאו במקומות מחבוא, אנה פראנק הייתה מקרה ייחודי. בשונה מאחרים, היא נמצאה במחבוא עם בני משפחתה. Diane L. Wolf, *Beyond Anne*.

Frank: *Hidden Children and Postwar Families in Holland*, California 2007, pp. 7-8, 133

ואפשר לעסוק בקטנות, אפשר להתענג אף התענגות ספרותית ואמנותית, ולצאת ידי חובת זכירה. והעולם יוצא חובתו.⁹³

כמו מבקרים אחרים, הוא לא יצא נגד אנה פראנק באופן אישי. לעניין זה היא הייתה לו דוגמה מייצגת שבכוחה ללמד על האופן שבו בחרה החברה הישראלית המתגבשת להתמודד עם השואה וכלי להשמעת ביקורת על התמודדות זו.⁹⁴

המאמרים של נשמית-שנר ואלדד לא זכו לתגובות בעיתונות היומית, כולל למרחב והבוקר, אף על פי שהיה בהם לכאורה פוטנציאל לדיון ציבורי רחב בהקשר הכללי של יחסה של החברה הישראלית לשואה ולניצולי השואה. בשונה מהטור 'ליום הזכרון והמורדים' של נתן אלתרמן (אפריל 1954) בדבר – טור שהצית ויכוח עקרוני בנושא דרכי התנגדות של יהודים לגרמנים באירופה הכבושה בתקופת השואה,⁹⁵ שלובה במשפט גרינוולד-קסטנר⁹⁶ – לא היו מאמרים אלה סנונית ראשונה במה שיכול היה להפוך ל'פולמוס אנה פראנק'. סביר שלמעמדו הייחודי של אלתרמן באליטה אז, במיוחד בהשוואה לאלדד וגם לנשמית-שנר, היה חלק בזה. הרשימות של נשמית-שנר ואלדד צמחו על קרקע שונה בתכלית. לא דיונים בבית המשפט והזירה הפוליטית הגדירו את שני הצדדים של המתרס הן מבחינה אידאולוגית – מפעל ההצלה של ד"ר ישראל קסטנר מזה ומחוללי מרד גטו ורשה מזה, והן מבחינה פוליטית – מפא"י מזה והשמאל הציוני והימין החילוני מזה. מוצרי תרבות – ספר, הצגה – קונסנזואליים, שצברו פופולריות בעולם ובארץ, הם שעשו זאת. מותר להניח שבשנות החמישים, אז נכחו הסיפורים האישיים על השואה בשיח הציבורי בעיקר בהקשר של פרשיות ציבוריות,⁹⁷ וכמו במקרה של אנה פראנק באו לא פעם לשרת צרכים לאומיים, לא יכלה ביקורת כזו, מנומקת וצודקת ככל שתהיה, להתפתח באותם ימים לכדי פולמוס.

93 נשמית, תגובות; אלדד, רק.

94 זו לא הייתה הפעם היחידה בה השתמש אלדד בדמות אישה כדי להעביר מסר ביחס לזיכרון השואה בישראל: ברשימה שפרסם בהבוקר כחודשיים לאחר פתיחת משפטו של אייכמן כתב על אם – מתה, גלותית, פצועה, חלשה, עלובה, זקנה, ובת – חיה, ארצישראלית, בריאה, חזקה, גאה וקורנת, כסמלי השואה והתקומה. ההנגדה בין השתיים, ממשיות או מטפוריות היו חלק מהרטוריקה שלו – אלדד עלה לארץ ב-1941, כל משפחתו נרצחה – כבואו לעסוק בלקח השואה לנוכח המשפט כאירוע לאומי. ישראל אלדד (שייב), 'עם האם והבת בבית המשפט', הבוקר, 9.6.1961, עמ' 3.

95 נתן אלתרמן, על שתי הדרכים: דפים מן הפנקס, ההדיר, ביאר והוסיף אחרית דבר: דן לאור, תל-אביב תשמ"ט; רוני שטאובר, הלך לדור: שואה וגבורה במחשבה הציבורית בשנות החמישים, ירושלים 2000, עמ' 115-134.

96 יחיעם ויץ, האישי שנרצח פעמיים: חייו, משפטו ומותו של ד"ר ישראל קסטנר, ירושלים 1995.

97 אניטה שפירא, 'השואה: זיכרון פרטי וזיכרון ציבורי', יהודים, עמ' 86-103.

1. סיכום

מעמדה של אנה פראנק בשיח הציבורי הישראלי בשנות החמישים כפי שהשתקף והתבטא בעיתונות העברית בארץ מלמד יותר מכול על ניסיונותיה של החברה הישראלית הצעירה להתמודד עם השואה. ביסודם של ניסיונות אלה היה קונפליקט בין הרצון והנכונות לשמוע סיפורים על השואה לבין היכולת המוגבלת להקשיב להם. סיפורה של אנה פראנק אפשר זאת. לא היו בו תיאורים פלסטיים של מעשי התעללות ורצח, וכדי להזדהות עם גיבוריו לא נדרש ידע רחב על אודות חיי היהודים תחת הכיבוש הגרמני בימי מלחמת העולם השנייה. סיפורה היה ברור וקליט, בבסיס הרטוריקה שלו עמדו כרוניקה של אסון ידוע מראש ובדומה לסיפורי שואה אחרים שזכו אז להוקרה, כמו סיפורי הלוחמים המזוינים בגטאות וביערות, הייתה ביסודו דיכוטומיה: מעטים מול רבים, טובים מול רעים, יהודים מול גרמנים. סיפורה היה נגיש וזמין הן כספר, הן על בימת התיאטרון והן בעיתונות, שם הייתה לאמצעי ייצוג. סיפורה האישי נוכס ונוסח מחדש כסיפור מכונן. לא פעם הוא הוצג כחומר לבניין הדיוקן הלאומי של החברה והיה במה נוספת לוויכוח הציבורי הכללי על עיצוב זיכרון השואה בארץ.

ההערכה הרבה לאנה פראנק נבעה ממידת ההתאמה של סיפור השואה שייצגה כפי שנשמע והושמע בשיח, מנסיבות השמעתו של סיפורה ואופן הפצתו וממידת הייצוגיות של אנה פראנק עצמה. הערכים המקובלים בחברה הישראלית בת הזמן היו חומרי הגלם של הקווים ששורטטו לדמותה. ההערכה שנתגלתה כלפיה כמתנגדת, כנאבכת, כלוחמת, אם לא בכוח הזרוע אזי ברוחה האיתנה, וההתייחסות אליה כילדה, כנערה, כאישה צעירה, ביטאו ושימרו נורמות מקובלות בחברה הישראלית ביחס לקידוש האחיזה בנשק וחלוקת התפקידים המסורתית בין המינים.

המקורות שהזינו את ההוקרה לאנה פראנק הזינו גם את הביקורת על הוקרה זו. המבקרים יצאו נגד הניסיונות להתאים את סיפורה לערכים מקובלים בחברה הישראלית, הן בהקשר של הבנייה כגיבורה יהודית וכגיבורה יהודית-לאומית והן בהקשר של שימור סטראוטיפים של ייצוג האישה. הם מחו על הפופולריות שצבר וניסו להציג אלטרנטיבות בדמות צעירים אחרים שכתבו יומנים בתקופת השואה. אלה לא היו מסוגלים להתחרות באנה פראנק, שנוכחותה כאישה בשואה בשיח הציבורי הישראלי הייתה יחידה במינה. שמואל כץ, מו"ל יומנה של נערה בעברית (הוצאת קרני), הסביר זאת ב-1960: "יש לי הרושם, ש'יומנה של אנה פראנק' לא היה מגיע לתפוצה גדולה כל כך אילולא זכה מראש בפרסומת בלתי רגילה בחו"ל, שהדיה הגיעו לישראל. אין זה גורע מערך הספר כספר, אלא שיש ספרים טובים אחרים שלא זכו לפרסומת גדולה בחו"ל ועל כן גם בארץ אין להם הצלחה".⁹⁸ אמנם יומנה של נערה הצליח גם בישראל

מפני שכלל את כל האלמנטים של רב מכר – נעורים, אופטימיות, סצינות נוגעות ללב ומלחמה – אבל לא פחות מזה מפני שמקור המנגנון שהניח את היסודות להבניית גיבורתו כגיבורה בתקופת השואה נמצא בחוץ לארץ.⁹⁹ לנוכח מעמדו בעולם, בעיקר בארצות הברית ובגרמניה המערבית, אפשר להניח בזהירות שבאותם ימים לא יכלו הישראלים שלא להפוך את היומן לנכס צאן ברזל ואת אנה פראנק לגיבורת תרבות. כלשון איגרת נשיא המדינה לתיאטרון הבימה: 'אם בחו"ל יש להצגה ערך כה רב, טבעי שהצגה זו ערך מיוחד נועד לה בצבור הישראלי'.¹⁰⁰

נוכחותה של אנה פראנק בשיח מלמדת על אחת התנוודות שחלו אז בתודעת השואה של הישראלים בטרם פרשת משפטו של אייכמן בירושלים. בזאת דמתה לחברות אחרות, ובראש ובראשונה לחברה האמריקנית, שבהן חוללו מוצרי תרבות שינויים בתודעת השואה.¹⁰¹ ברוח רשימה שנתפרסמה במאי 1957 בחרות על רקע ההצלחה המסחרית של ההצגה, אז כנראה אפילו יותר מהספר, הצטרף כרטיס להצגה יומנה של אנה פראנק בהבימה ליתר הריטואלים שמצאו הישראלים כדי לזכור את השואה ולהנציח אותה, כמו נטיעת עץ ב'יער הקדושים' ורישום קרובים שנרצחו ב'דף עד' של יד ושם, ואולי זה גם מעין 'יציאה ידי חובה לשם השקטת המצפון, שנעדרת תחושת צער אמיתית [...] המונים באים לחזות בהצגה זו לא כדי להנות ממנה הנאה אסתטית, אלא גם תוך רצון לפרוע חוב'. ההצגה המצליחה מלמדת על שלב חדש בהתמודדות של החברה הישראלית עם השואה, כשסיפור אישי על השואה, שחשף בפני הישראלים טפח ממצייאות חייהם של יהודים באירופה הכבושה בימי מלחמת העולם השנייה, הפך לחלק מהתרבות הפופולרית. הנה כי כן, כחמש שנים אחרי פרוץ הסערה על השילומים, כחודשיים לאחר רצח קסטנר וכארבע שנים לפני משפט אייכמן, סימנה ההצלחה הגדולה של ההצגה יומנה של אנה פראנק, כלשון הרשימה בחרות, 'תזווה רבת משמעות ביחס לפרשת השואה. אין ספק, כי הצגה זו איננה בבחינת התעוררות מצפונית חד-פעמית, אלא צעד ראשון לקראת רביזיה מסוימת [...] סימן ראשון להפסקת קשר השתיקה'.¹⁰²

99 באומל, סיכון כפול, עמ' 144-145; הנ"ל, חגרה, עמ' 191.

100 איגרת נשיא המדינה.

101 אלן מינץ, 'משתיקה להבלטה: השואה בתרבות האמריקנית', בתוך: דן מכמן (עורך), השואה בהיסטוריה היהודית: היסטוריוגרפיה, תודעה ופרשנות, ירושלים תשס"ה, עמ' 470.

102 נ' אשר, 'השואה והתיאטרון העברי', חרות, 3.5.1957, עמ' 5-6.

